

Кримінально-виконавча система України у 2020 році. Статистичний огляд.

Олександр Букалов, «Донецький Меморіал», ©

В місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи України, які контролюються українською владою, тобто без установ Криму та окупованої частини Донецької та Луганської областей, згідно даним, повідомленим «Донецькому Меморіалу» Адміністрацією кримінально-виконавчої служби України, станом на 01.01.2021 року трималося 49823 особи (лист ДКВСУ № 3/1-32-21/5-Пі від 26.01.2021 р., тут і надалі в дужках – станом на 01.01.2020 р. – 52863 осіб). За рік чисельність осіб в місцях позбавлення волі зменшилась на 3040 осіб (2215), або на – 5,75% (– 4,02%).

Динаміка чисельності осіб в установах кримінально-виконавчої системи за останні сім років наведена у наступній таблиці 1.

Таблиця 1

	Загальна чисельність осіб в установах кримінально-виконавчої служби	Зміна чисельності осіб в установах кримінально-виконавчої служби у % до попереднього року
01.01.2005	188 465	- 1,68
01.01.2014	126 937	- 13,71%
01.01.2015	73 431 (89 тис.*)	- 42,15% (-30%*)
01.01.2016	69 997 (80 тис.*)	- 4,68% (- 10%*)
01.01.2017	60 399	-13,17%
01.01.2018	57 100	- 5,46%
01.01.2019	55 078	- 3,54%
01.01.2020	52 863	– 4,02%
01.01.2021	49 823	– 5,75%

* орієнтовні дані з урахуванням установ на окупованій території Донбасу.

Показник числа в'язнів на 100 тис. населення для України складає 120. Він розрахований, виходячи з чисельності населення України, яка згідно з офіційними даними станом на 1 січня 2021 року становила 41,6 мільйона осіб.

Під вартою у 12 діючих слідчих ізоляторах та 17 установах виконання покарань з функцією СІЗО (вчорашніх СІЗО – Авт.) станом на 01.01.2021 р. перебувало 16673 осіб, отже число всіх осіб, які тримаються під вартою, зменшилось на 829 осіб (роком раніше зменшилось на 528 осіб), або на –4,74% (– 2,93%).

У 2020 році не потрапили до установ виконання покарань з СІЗО та були звільнені з них 8 656 осіб (минулого року – 9 369 осіб). Серед головних причин, з яких особи звільнялися з СІЗО впродовж 2020 року – зміна запобіжного заходу на більш м'який – 4629 осіб (рік тому – 4998 особа), призначення покарання у вигляді позбавлення волі, але на відносно короткий термін – як правило, такий, який утримувана особа вже відбула, перебуваючи у СІЗО – 471 особа (546 осіб), а також призначення їм покарань, не пов'язаних з позбавленням волі – 943 особа (рік тому – 1001 особа), у зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками – 30 осіб (рік тому – 31 особа).

Статистичні дані щодо причин звільнення осіб з СІЗО в останні роки наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

З СІЗО було звільнено	2004	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього	14 186	біля 6,7 тис.	8 365	2745	8788	9369	8656
У зв'язку із застосуванням судами покарань, не пов'язаних з позбавленням волі	8392	1576	1 347	381	1005	1001	943
У зв'язку зі зміною запобіжного заходу на більш м'який	2103	3528	3 666	1251	4571	4998	4629
У зв'язку із закінченням терміну покарання (в т.ч. УДЗ)	3604	1450	2 602	572	511	546	471
У зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками	46	103	77	11	41	31	30

Чисельність засуджених осіб за 2020 рік зменшилась з 35 361 до 33 150 засуджених, тобто на 2211 осіб (рік тому – на 1 687 осіб), або на – 6,25% (– 4,55%). З них саме у виховних колоніях для неповнолітніх відбувають покарання 65 осіб (рік тому – 88), з них у віці до 18 років – 37 осіб (рік тому – 42 особи).

Чисельність засуджених жінок, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах – 1478 (рік тому – 1 592 жінки).

Чисельність довічно ув'язнених осіб становила на 1 січня 2021 року 1541 (рік тому – 1536 осіб, три роки тому 1572 особи), в тому числі 23 жінки. Протягом року число довічно засуджених в'язнів зросло на 5 осіб. Між тим за даними Державної судової адміністрації у 2020 році стали чинними вироки до довічного покарання стосовно 27 осіб.

Варто зауважити, що в останні чотири роки число довічно засуджених зменшується попри те, що за даними Державної судової адміністрації щороку додається приблизно від 9 до 27 знову засуджених довічників. Ймовірна основна причина – через смертність засуджених.

На спеціальний запит щодо причин зниження числа довічно ув'язнених осіб Адміністрація ДКВС України повідомила листом від 11.02.2019 року, що у 2017 році вмерло 33 довічно ув'язнених особи, а в 2018 році - 27 осіб. Стільки ж довічників вмерло й у 2019 році.

Протягом 2020 року до установ поступило 12957 осіб, вибуло 12934 особи, вмерло 485 осіб. То ж мало бути зменшення осіб в установах на 462 особи, тоді як за іншими даними їх число зменшилось на 3040 осіб. Такі дива з підрахунком балансу числа ув'язнених на підставі даних, повідомлених ДКВС, виникали й у попередні роки. Так, протягом 2018 року до установ виконання покарань поступило 15557 осіб, а звільнилося 15343 особи. Тобто число мешканців в'язниць мало збільшитись за рік на 214 осіб. Між тим це число зменшилось на 222 особи.

Ті ж дива й у 2019 році: ДКВС повідомляє, що до установ поступило загалом 15265 осіб, звільнено 14039, вмерло 517 осіб. То ж баланс мав би бути таким: збільшення числа ув'язнених на 709 осіб. Але насправді їх стало менше на 2215 осіб. Ці розбіжності ДКВС має пояснити. Відповідний запит відомству спрямований.

Умовно-достроково у 2020 році було звільнено 4 400 осіб (рік тому – 4 895 осіб, чотири роки тому – 9 244 особи) із загального числа у 12 000 осіб, які формально підпадали під УДЗ (рік тому – 13 109 осіб). Це складає 36,67% від числа осіб, які формально підпадали під УДЗ. Варто зауважити, що цей показник складав рік тому – 37,34%, два роки тому – 37,8% три роки тому – 38,22%, чотири роки тому – 41,15%, п'ять років тому – 47,2%, шість років тому – 53,5%. Тенденція очевидна, і її причини те ж було б цікаво знати.

За інформацією, наданою Департаментом з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України, протягом 2020 року надійшло 975 (1121) клопотань про помилування 592 (688) засуджених. Комісією при Президенті України у питаннях помилування протягом року проведено чотири (вісім) засідання, на яких розглянуто клопотання про помилування 269 (348) засуджених. Президент України у 2020 році видав два (вісім) укази про помилування 10 (97) засуджених осіб. У наданні інформації про те, яка частка з них була помилувана в рамках домовленостей про обміни заручників, а яка поза цими рамками, було відмовлено. Прес-конференцій, брифінгів або навіть видання прес-релізів про помилування впродовж 2020 року не було, як і не було ініційовано будь-яких публікацій з цих питань в ЗМІ.

Нижче наводяться відомості про число осіб, які відбували покарання за певні злочини станом на 01.01.2021р., в дужках – станом на 01.01.2020 р. (лист Департаменту з питань виконання кримінальних покарань №3/1-42-21/32-Пі від 03.02.2021):

число осіб, засуджених за умисне вбивство,	5880 (6555);
у тому числі число осіб, які вчинили вбивство при обтяжуючих обставинах	2496 (2864);
число осіб, засуджених за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження	2734 (2862);
число осіб, засуджених за розбій, грабіж та вимагання	6277 (7067);
число осіб, засуджених за зґвалтування	539 (629);
число осіб, засуджених за захоплення заручників	6 (5);
число осіб, засуджених за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	3679 (4069);
число осіб, засуджених на строк понад 10 років	4730 (5153).

Число працездатних осіб в установах виконання покарань станом на 01.01.2021 р. становило 19002 осіб (рік тому – 21169 осіб), або 57,32% (59,9%) від числа всіх засуджених осіб. Із них забезпечено роботою 6101 особа (рік тому – 7917 осіб). Це складає 32,11% від числа працездатних (на 01.01.2020 – 37,4%) та 18,40% від загального числа засуджених (рік тому – 22,4%). Середня заробітна плата працевлаштованих склала у 2020 році 2067 грн.

Певним показником складності проблем в медичній сфері та в наданні медичних послуг є рівень захворюваності, смертності та число випадків суїцидів в установах відомства.

Протягом 2020 року в установах виконання покарань вмерло 485 осіб (517 осіб), з них у слідчих ізоляторах та УВП – 179 осіб (198 осіб). Число випадків суїциду під час перебування осіб в усіх установах позбавлення волі у 2020 році становило 52 особи (51), з них випадків у слідчих ізоляторах та УВП – 13 осіб (19 осіб).

Число в'язнів, хворих на туберкульоз, на кінець 2020 року складало 886 осіб (1113 осіб), в тому числі 214 осіб (247 осіб) – у СІЗО та в УВП. В розрахунку на 1 тис. ув'язнених число таких хворих за 2020 рік помітно зменшилось з 21,05 до 17,78.

Число ВІЛ-інфікованих у 2020 році зросло – з 3824 осіб до 3901 особи, в тому числі 1172 особи перебувають в СІЗО та в УВП (1077 осіб), а в розрахунку на 1 тис. ув'язнених помітно зросло – з 72,34 до 78,30.

Динаміка цих показників за останні роки наведена у таблиці 3

Таблиця 3

Захворюваність і смертність в установах Департаменту у 2003, 2012 та у 2016-2020 роках

показники	2003	2012	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість осіб в місцях позбавлення волі на 01 січня наступного року	191 677	147 112	60 399	57 100	55 078	52863	49 823
Померло	824	1 021	523	568	484	517	485
На 1 тис. ув'язнених	4,30	6,94	8,66	9,95	8,79	9,78	9,73
Випадків суїциду	41	65	60	46	47	51	52
На 1 тис. ув'язнених	0,21	0,442	0,99	0,81	0,85	0,96	1,04
Хворих на туберкульоз в активній формі на 01 січня наступного року	9 080	н. д.	1 850	1356	1141	1113	886
На 1 тис. ув'язнених	47,37		30,63	23,75	20,72	21,05	17,78
ВІЛ-інфікованих на 01 січня наступного року	1 917	6957	3 730	3 830	3859	3824	3901
На 1 тис. ув'язнених	10,0	47,3	61,76	67,08	70,06	72,34	78,30

Станом на 1 січня 2020 року в установах виконання покарань утримувалося 1 244 особи, які мають інвалідність (рік тому – 1 300 осіб), з них в СІЗО та УВП – 220 осіб (210).

За даними Центру пробації, на обліку уповноважених органів з питань пробації станом на 01.01.2021 перебували 59 029 осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (рік тому – 60 736 осіб), з них 739 неповнолітніх (рік тому – 846 осіб) (лист № 5/4-ЗП/І/Ян-21 від 09.02.2021).

Ознакою проголошеної Міністром реформи пенітенціарної системи є політика скорочення установ для тримання осіб, позбавлених волі.

Протягом 2017-18 рр. в офіційних документах процес фактичного закриття установ не відображується (див. п. 37 Доповіді-2018).

До 27 установ, діяльність яких оптимізована в попередні роки та які перераховані в п.37 Доповіді-2018 та у п.41 Доповіді-2019, додалися у 2020 році ще 12 установ.

Ув'язнені особи є і в деяких інших відомствах.

В органах управління Військової служби правопорядку (надалі – ВСП) **Міноборони** станом на початок 2021 року функціонує 11 гауптвахт для тримання військовослужбовців, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців та дисциплінарний батальйон для відбування покарання.

За даними Міноборони України, на 01.01.2020 у дисбаті ВСП утримувалося 25 військовослужбовців, протягом року утримувалося у дисбаті 18 військовослужбовців, а станом на 01.01.2021 року – 19 осіб.

На гауптвахтах на початок року під вартою перебувало 34 військовослужбовця особи, протягом року на гауптвахтах утримувалося 254 узятих під варту військовослужбовця, з яких вибуло до місць проходження військової служби 221 особа.

Станом на 01.01.2021 на гауптвахтах ВСП утримувалося 39 узятих під варту військовослужбовців за підозрою у скоєнні злочинів (лист Міністерства оборони України № 306/3/1367 від 26 лютого 2021 р.).

Територіальні органи **поліції** у 2020 році налічують 129 ізоляторів тимчасового тримання (136) із загальним лімітом наповнення 2,9 тис. місць (2990 місць). В них станом на 1 січня 2021 року перебувало 147 осіб (280 осіб). Всього протягом 2020 року в ІТТ утримувалося 53,7 тис. осіб (67,5 тис. осіб). (лист № 85/37/2/02-2021 від 14 січня 2021 р.).

Протягом 2020 року в ІТТ померло 4 (5) затриманих та взятих під варту осіб, з яких 2 (4) унаслідок самогубств, а ще 2 (1) – з природних причин.

У 2020 році загинуло 55 працівників поліції (рік тому 54 осіб), з них при обставинах, не пов'язаних із виконанням службових обов'язків – 48 поліцейських (минулого року 51 особа) та 7 поліцейських при обставинах, пов'язаних із виконанням службових обов'язків (рік тому 3 особи).

В **СБУ** функціонує один ізолятор тимчасового тримання у м. Києві - для тримання осіб, підозрюваних у підготовці чи проведенні розвідувально-підривної, терористичної діяльності та вчиненні інших злочинів, розслідування яких віднесено до компетенції органів СБУ. Місткість ізолятора складає 48 осіб. Станом на 01.01.2021 року в ньому трималося 14 осіб (минулого року – 5 осіб), а загалом протягом 2020 року перебувало 77 осіб (127 осіб). Випадків смерті утримуваних осіб у 2020 році не було (лист СБУ №23/Б-1-П/36/29 від 13.01.2021 р.).

Діти, які скоїли кримінальні злочини у віці до 14 років, направляються до шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації. Ці заклади перебувають у підпорядкуванні Міністерства освіти та науки України, нині їх функціонує два – Комишуваська школа соціальної реабілітації для хлопчаків, Запорізька обл. (розрахована на 160 осіб), в якій станом на 01.01.2021 трималося 8 хлопців (4 минулого року), та Макіївське професійне училище соціальної реабілітації для хлопчиків, яке тимчасово розміщене у Балахівській школі соціальної

реабілітації, Кіровоградська обл. (розрахована на 180 осіб), та в якому залишилось 5 хлопців (минулого року 9 хлопців) (лист № 5/16-21 від 14.01.2021 р.).

Про рівень дотримання законності під час тримання ув'язнених осіб свідчить число порушень з боку персоналу установ, які виявляються **органами прокуратури** при здійсненні нагляду за додержанням законів. Справжнє число таких випадків оцінити неможливо, але результати діяльності органів прокуратури надають певне уявлення про масштаби явища.

Прокурорами упродовж 2020 року внесено 1817 документів прокурорського реагування. За результатами їх розгляду до відповідальності притягнуто 2136 осіб.

Роком раніше було розглянуто 1 758 документів прокурорського реагування щодо працівників виправних колоній та слідчих ізоляторів з вжиттям заходів щодо усунення порушень закону. При цьому було притягнуто до дисциплінарної адміністративної та матеріальної відповідальності 1913 осіб (див. п. 42 Доповіді-2019).

Упродовж 2020 року до кримінальної відповідальності притягнуто 32 працівника ДКВС (минулого року 47) (лист Офісу Генерального прокурора №27/3-132вих-21 від 15.01.2021 р.).

Однією з небагатьох інституцій в країні, яка має повноваження перевіряти дотримання прав людини, є **Уповноважений** Верховної Ради України з прав людини (надалі – Уповноважений). Посаду Уповноваженого обіймала у 2020 році Людмила Денисова.

Особливо значимою роль Уповноваженого є для ув'язнених осіб, бо закон зобов'язує адміністрації установ виконання покарань безперешкодно направляти скарги ув'язнених до омбудсмена. До того ж, відповідно до статті 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», на Уповноваженого покладаються функції національного превентивного механізму (надалі – НПМ) відповідно до *Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання*.

За наданими Секретаріатом Уповноваженого даними в рамках реалізації НПМ працівники Секретаріату у 2020 році здійснили 815 візитів (минулого року 711 візитів) до місць несвободи різного типу. Керівникам органів державної влади у 2020 році внесено 18 актів реагування щодо усунення виявлених порушень прав людини. Взяли участь у відвідуванні місць несвободи, до яких відносяться не тільки установи кримінально-виконавчої служби, а й інші заклади, наприклад, психіатричні лікарні, 118 представників громадськості (минулого року – 175) у 277 візитах, а також 31 експерт (минулого року 94 експерти та фахівці) у 33 візитах (лист №01.27/32.14/16.13/21/31 від 16.01.2021).

Вже після отримання відповідей Секретаріату було оприлюднено Щорічну Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2020 році (надалі – Доповідь).

В Доповіді наводиться число моніторингових візитів за 2020 рік до кожного з відомств:

«У рамках реалізації НПМ у 2020 році працівниками Секретаріату Уповноваженого проведено 815 моніторингових візитів до усіх типів місць несвободи, з яких 677 (83%) – з метою вивчення стану забезпечення заходів із запобігання та поширення хвороби COVID-19. Зокрема, до установ в сфері управління Мін'юсту – 135, МВС – 179, Міноборони – 23, Мінсоцполітики – 271, МОН – 33, МОЗ – 52, ДМС – 8, Держприкордонслужби – 17, СБУ – 1, судів – 96».

При цьому з загального числа візитів 677 проведено з метою вивчення стану забезпечення заходів із запобігання та поширення хвороби COVID-19. Також у Доповіді зазначається:

«Порівняно з минулим (2019) роком кількість повідомлень, що надійшли до Уповноваженого, про порушення прав осіб у місцях несвободи, зроста майже удвічі – 3 154 повідомлення проти 1775 у 2019 році, з них щодо додержання прав людини в установах ДКВС 2 388 (75%). Кількість повідомлень про факти катувань від громадян в місцях несвободи або їхніх родичів збільшилась з 43 у 2019 році до 165 у 2020 році».

Про участь громадськості у моніторингових візитах йдеться і у Доповіді:

«До проведення моніторингових візитів НПМ, що здійснюються у форматі «Омбудсман+», у 2020 році було залучено 118 громадських моніторів». Натомість, невідомо, скільки з цих 118 моніторів взяли участь саме у 135 візитах до установ Мінюсту (фактично – до установ ДКВС). Очевидно, що десятки з цих візитів відбувались без участі моніторів. І дуже доречно було б знати, у якій частині візитів за участю моніторів були виявлені численні та серйозні порушення прав людини, а у якій частині візитів без моніторів відбулись аналогічні виявлення. Разом тим Секретаріат щодо подібних деталей візитів нічого не може повідомити. Наприклад, на прохання повідомити, яка частина наданих пропозицій за підсумками візитів стосується саме пенітенціарних закладів, нам відповіли, що не можуть це повідомити, адже таке виокремлення щодо закладів окремих відомств не передбачено статистичною звітністю.

Беручи до уваги, що одним із основних завдань НПМ є виявлення випадків катувань та жорстокого поводження та реагування на такі випадки, з огляду на проведення понад вісімсот моніторингових візитів, особливо цікавою є відповідь Секретаріату на питання про число внесених у 2020 році омбудсменом органам державної влади пропозицій, і не будь-яких, а саме щодо попередження катувань та жорстокого поводження. Виявилось, що інформація про рекомендації та пропозиції, які стосуються саме попередження катувань та інших жорстоких видів поводження та покарання, також *не може бути надана*, оскільки Секретаріат Уповноваженого такою інформацією не володіє. Ба більше, і не зобов'язаний *«вести окремий облік кількості пропозицій щодо попередження катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання».*

Однією з важливих функцій омбудсмена є реагування на порушення державними інституціями права на доступ до публічної інформації про їх діяльність та вжиття передбачених законодавством заходів реагування, притягнення порушників до відповідальності, в т.ч. шляхом складання протоколів про адміністративні порушення. Діяльність Уповноваженого у 2020 році, як і раніше (див. пп. 66-69 Доповіді-2019), надала взірєць певної бездіяльності у цій царині. Про це свідчить перш за все статистика реагувань на конкретні приклади таких порушень у цій сфері.

За даними Секретаріату Уповноваженого у 2020 році надійшло 3613 звернень про порушення права на доступ до публічної інформації (рік тому 3006). За порушення вимог закону відповідно до ст. 212-3 Кодексу України про адміністративні порушення складено 174 протоколи про адміністративні порушення (рік тому 240), що складає 4,8% від числа звернень (минулого року 8,0%). Отже щодо 3439 звернень (3613-174) протоколи не склались.

Число притягнутих до відповідальності осіб за порушення права на доступ до публічної інформації впродовж 2020 року Уповноважений та Секретаріат відмовились надати, пославшись на те, що вони не є розпорядником цієї інформації, оскільки питання притягнення осіб до відповідальності вирішується судом. Слід розуміти, що як там вирішить суд, Уповноваженому не цікаво.

Секретаріат повідомив, що щодо порушень вимог закону України «Про доступ до публічної інформації» та закону «Про звернення громадян» акти реагування Уповноваженого не направлялися. При цьому формою реагування у омбудсмена вважаються «надсилання до порушників листів із роз'ясненням положень законодавства та вимогами підтвердити чи спростувати твердження заявників про порушення вказаних прав із наданням відповідних підтверджуючих документів». Таких листів було направлено «близько 2000» (лист № 30.1/23.14/17.13/21/31 від 13.01.2021 р.).

* * *

Автори даного статистичного огляду вдячні відомствам, які надали інформацію на запити «Донецького Меморіалу» щодо осіб, позбавлених волі, які перебувають в установах відомства, або до яких відомство має стосунок. Ми вдячні Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Мінюсту України, Центру охорони здоров'я ДКВС України, Центру пробації, Національній поліції України, Міністерству оборони України, Службі безпеки України, Міністерству освіти і науки України, Офісу Генерального прокурора України, Офісу Президента України.

Надана ними інформація використана при підготовці даного огляду. Наведені у огляді дані і відомості можуть уточнюватись та доповнюватись, якщо буде отримана відповідна додаткова інформація.